

פרופ' אברהם גרוסמן

פתיחות בחינוך וברכותיה

עד כמה גדולה ברכתה של הפתיחות בחינוך יכולים לנו ללמוד מאחת ההתרחשויות החשובות בתרבות היהודית לפני כאלף שנה. הישיבה הבבליה המפוארת, שלה מורשה תרבותית ארוכה ביותר ואשר תרמה תרומה מכרעת לגיבוש תרבותו של העם היהודי, איבדה לפתע מכוחה, ולמעשה נדם קולה במשך למעלה ממאתיים שנה. לאחר פטירתו של רב האי גאון (שנת 1038) המשיכה הישיבה להתקיים. במחצית השנייה של המאה השתיים-עשרה מתארים אותה ר' בנימין מטודילה ור' פתחיה מרגנסבורג כמלוא פריחתה והדרה.

הם מנו בה 2,500 תלמידים, ובראשם רבנים דגולים ומיוחדים. זהו מספר מדהים; הישיבות באירופה מנו באותה עת עשרות בודדות של תלמידים בלבד. והנה, באופן מפתיע, בישיבה הגדולה והמפוארת הזאת, שלה מורשה תרבותית כה גדולה, כמעט ולא נכתב דבר לאחר ימיו של רב האי גאון. תשובות בודדות כתב ר' שמואל בן עלי, ראש הישיבה כסוף המאה השתיים-עשרה, אך כמה דלה יצירה זו בהשוואה ליצירה הגדולה, המגוונת והמבורכת של חכמי ישראל באירופה באותה עת. בספרד קם באמצע המאה העשירית מרכז מפואר שעלה ופרח. 'תור הזהב' איננה מליצת לשון בלבד. די להזכיר את ר' שמואל הנגיד, את ר' יצחק אלפסי, את ר' יהודה הלוי, את ר' אברהם אבן עזרא, שפעלו במאות ה-11-12 יחד עם עשרות חכמים דגולים אחרים, כדי לחוש ביכול הספרותי המבורך. בגרמניה ובצרפת פעלו באותה עת רבנו גרשום מאור הגולה, רש"י, תלמידיהם וחבריהם, ואף הם יצרו יצירה ענפה ביותר.

החידה מפליאה עוד יותר, אם עורכים לנו השוואה בין גודל האוכלוסיה שבמרכזים הללו. בכבל וסביכותיה ישבו כחצי מיליון יהודים, שהיוו בערך מחצית מכלל העם היהודי באותה עת. בספרד המוסלמית חיו כ-40 אלף יהודים. בגרמניה ובצרפת הצפונית עוד פחות מזה. והנה, המעטים הללו יוצרים יצירה ענפה ביותר, כאשר מאות האלפים שבכבל כמעט ואינם כותבים דבר.

פתרון החידה הזאת נעוץ במבנה מוסדות החינוך ובדרכי הלימוד, ולמעשה בתפיסה השונה של מקומה של הישיבה בחברה. הישיבה הבבליה ראתה עצמה כמוסד

* דברים שנאמרו בכנס הבוגרים במלאת 75 שנים למכללה הדתית למורים ע"ש רא"מ ליפשיץ, בנייני האומה ירושלים, י"ד בתמוז תשל"ו.

אליטיסטי ומיוחס, שלא הכול ראויים לבוא בשעריה ולהתקדם ולתפוס בה עמדות בכירות. היא נתפסה כמוסד-על, מנהיג, שופט ומדריך, במקביל לסנהדרין בארץ-ישראל בשעתה. עדויות שונות יש על כך, ואחת המובהקות שבהן היא זו שנשתמרה בדבריו של ר' נתן הבבלי. הוא מספר כי כאשר נפטרו חכמים שמילאו תפקידים בכירים בישיבה, היה בנם יורש את מקומם:

ואפילו היה קטן בשנים... ואין אחד מהם דולג על מפתן חברו... ואם יהיה אחד מהם מן השבע שורות גדול בחכמה מן האחר, אין מושיבין אותו במקומו מפני שלא ירשה מאביו, אבל מוסיפין לתת לו יותר מחוקו (=משכורת) מפני חכמתו.

נוהג זה החל בסוף המאה השמינית. אין צריך לומר עד כמה הוא פגע במוטיבציה של תלמידים מוכשרים שלא היו בני אבות מיוחסים. תהא חכמתם גדולה כאשר תהא, ויהיו שקידתם ויצירתם מצוינים, שוב לא יוכלו לתפוס עמדות בכירות בישיבה. כמה שונה מציאות זו מן הנוהג שהיה מקובל בתקופת התנאים והאמוראים, כאשר חכמים גדולים ירשו מקום רבותיהם ולא הבנים. העיקרון "הזהירו בבני עניים שמהם תצא תורה" לא היה מקובל בסדרה של הישיבה הבבליית במאות ה-9 - 12.

מעמד הישיבה כמוסד מורם מעם הודגש עוד יותר במאה השתי-עשרה. ראש הישיבה הגביר את כוחו על חשבון כוחה של ראשות הגולה שהלכה ונחלשה. הגאון ר' שמואל בן עלי אף נטל לעצמו בסוף המאה סמכויות של הנהגה פוליטית ומדינית, שהיו בעבר בידי של ראש הגולה. ר' פתחיה מרגנסבורג מתאר אותו כמי שלבש בגדי זהב וחי בארמון מפואר. לא בכדי יצא הרמב"ם בחריפות רבה כנגדו ותיאר את הווי הישיבה באותה עת כ'נזיד נתעב', שבו ייחוס, כבוד ומעמד תופסים מקום מרכזי. ודאי ניתן ללמד זכות על גאוני הישיבה שחפצו לפאר אותה לא רק בעיני בני עמם אלא גם בעיני הסכיבה הנוכרית שכבוד ומעמד תפסו בה מקום חשוב באותה עת, אך התוצאה מבחינתה של התפתחות היצירה הרוחנית הייתה הרת אסון.

חמורים עוד יותר היו סדרי הלימוד שנהגו בישיבה הבבליית. ר' נתן הבבלי מתאר ריחוק גדול בין המורים לתלמידיהם. היחסים היו פורמאליים. הוא מספר שתלמידים לא פנו ישירות אל רבותיהם בלימוד הפומבי ב'חודשי הכלה' בישיבה משום כבודו של המורה:

וכשמגיעין למקום הצריך להם (=בהבנת הסוגיה) ידברו בו בינם לבין עצמם, וראש ישיבה שומע אותם ומבין את דבריהם, ואחר-כך קורא והם שותקין... ועתים שהוא שואל מהם פירוש הלכות, והם מכבדין זה את זה והכל מכבדין את ראש ישיבה ושואלין אותו פתרון. ואין אחד מהם יכול לדבר בפניו עד שיתן לו רשות.

נוהג זה גם הוא חדש. כל המעיין בתלמוד יודע עד כמה הרבו תלמידים להתפלם עם רבותיהם בחופשיות, ועד כמה גדול היה הערך של 'שימוש הרב' של שהיית התלמיד במחיצתו תוך קרבה יתרה, כדי ללמוד מדרכיו והליכותיו של המורה.

התמונה העולה מתיאור הישיבה הארץ-ישראלית בתקופה זו קשה עוד יותר. הגאון הארץ-ישראלי ריכז בידיו סמכויות פוליטיות רבות, ולמעשה שימש כמנהיגה של יהדות ארץ-ישראל כולה וכמייצגה בפני השלטונות המוסלמיים. ההנהגה המדינית, שאותה ראה כמשימה קדושה שעליו לבצע, עמדה במרכז מעייניו. ההירארכיה בישיבה הייתה קיצונית. הגאון הארץ-ישראלי אף קיבל באופן רשמי סמכות מן השלטון המוסלמי הפאטמי 'ללמד את השיעור'. איש לא היה רשאי בלא רשותו המפורשת ללמד או לכתוב ספרי הלכה. זאת התמונה שאפיינה את הישיבה בכבל ובארץ-ישראל.

הישיבות שצמחו באירופה סיגלו לעצמן במהלך המאה האחת-עשרה דרכים שונות מאלה שנהגו בכבל. תלמידים שהו במחיצת רבותיהם במשך כל שעות היום, והמורים נהגו עם תלמידים בקרבה יתירה. תלמידיו של רש"י מספרים עליו בהערצה רבה כיצד סעדו עמו על שולחנו, שהו עמו במקווה ודיברו עמו בלכביות רבה ביותר. רש"י תיאר את עצמו בפני חכמים אחרים כאדם ש"ידיו ידי יתומים" והוא דומה למעיין "רפוש ודלוח". רבנו גרשום מאור הגולה הרגיל את תלמידיו שעליהם לכתוב פירושים ואף תשובות ופסקי הלכה עוד בשבתם לפניו בישיבה, ועל כך נשתמרו מספר עדויות. תלמידיו של רש"י יצרו יצירות ענפות ביותר. כל אחד חיפש לו בקצה שיוכל להתגדר בה. כך עסקו בהלכה, בפרשנות התלמוד והמקרא, בכתיבת פיוטים, בפירושי פיוטים, בכתיבת היסטוריה (קורות החכמים), ספרי לשון ואף באסטרונומיה. הם מספרים כיצד רש"י היה מעורב אישית ביצירה ענפה זו ועודד את תלמידיו ליצור. זאת תפיסת עולם שונה מזו שהייתה מקובלת בישיבות בכבל וארץ-ישראל באותה עת.

אחת העדויות הברורות לאווירה החדשה בלימוד היא סגנון הכתיבה בתשובות. כאלפי תשובותיהם של גאוני כבל לא מצינו שהם התייחסו - ולו באופן היפותטי - אל דעה של אדם חולק. הגאון כלל לא העלה על דעתו שמישהו יעזו לחלוק על הכרעתו בתשובותיו, שהרי הוא מייצג את ה'סנהדרין' (ועל כך העירו הגאונים במפורש). ראש הישיבה באירופה ראה עצמו מורה ומדריך לתלמידיו, ולא פוסק עליון. ואכן תלמידים הרבו לחלוק על רבותיהם ולהתפלמס עמם, ואפילו בפומבי. אחת העדויות המרשימות היא הוויכוח שניהל רבנו גרשום מאור הגולה עם ריכס מבני הישיבה בשאלת זמן המילה בראש-השנה. למרות שהוא וכמה חכמים דגולים אחרים שחיו במגנצא בזמנו פסקו שיש להקדים את טכס ברית המילה לתקיעה שופר, קמו אחרים והתפלמסו עמם בפני הציבור (אור זרוע, הלכות ראש השנה,

סימן רעה). הרשב"ם מעיד, כי הוא התפלמס בפומבי עם סבו, רש"י. בפירושו לתורה הוא יצא בתקיפות נגד רבים מפירושי רש"י. תלמידו המובהק של רש"י, ר' שמעיה, מחק כמו ידיו בתוך פירוש רש"י לתורה מה ששמע ממנו, והציע במקום זאת פירוש אחר ששמע בינתיים מיהודי שהגיע מביזנטיון. המורים חינוכו את תלמידיהם כי תורת ה' היא תורת אמת, ורדיפת האמת היא העומדת בראש חובותיו של כל בן תורה. ואכן, רש"י הענוותן המופלג סיפר לשמעיה תלמידו על ויכוחים סוערים שהיו לו עם רבותיו בענייני הלכה שונים.

הפתיחות הזאת הגיעה לשיאה כמהלך המאה השתיס-עשרה. כמה מתכמיה המובהקים של צרפת ומגדולי בעלי התוספות פסקו שתלמידים רשאים לסתור את רברי רבותיהם 'מכות פלפול', לקבוע לעצמם בתי מדרש ליד בית המדרש של רבותיהם, 'וכל הדינין הראויין לעשות תלמיד לרב נתבטלו, כי הגמרות והפירושים והחדושין והחכורים הם המורים האנשים, והכל לפי פקחות הלכות' (ר' אהרן מלונגיל, ארחות חיים, חלק א, הלכות תלמוד תורה, סימן כא). בין הדוגלים בדרך זו יש למנות גם את ר' יצחק בר' שמואל, נינו של רש"י, מגדולי בעלי התוספות.

פתיחות גדולה זו עוררה מוטיבציה גדולה אצל התלמידים להתאמץ ולהתקדם, לכתוב וליצור, שהרי יש בכך כדי לקדם. הכלל 'קנאת סופרים תרבה חכמה' מצא כאן ביטוי חיובי מובהק. מי שביטל בספרד את הנוהג שחידשו הגאונים שבנים יורשים את מקום אבותיהם בראשות הישיבה והחזיר את הישיבה לנוהג שרווח בה בתקופת המשנה והתלמוד, היה ר' יצחק אלפסי (הרי"ף). אף שהיה לו בן (ר' יעקב), שהיה תלמיד חכם מובהק, הוא מינה ליורשו בראשות ישיבת לוסינה שבספרד את תלמידו ר' יוסף הלוי אבן מיגאש. היה זה אירוע שעורר רושם עז בזמנו, ואחד המשוררים הצעירים שהיה אז בראשית דרכו, ר' יהודה הלוי, שיבח זאת בהתרגשות גדולה.

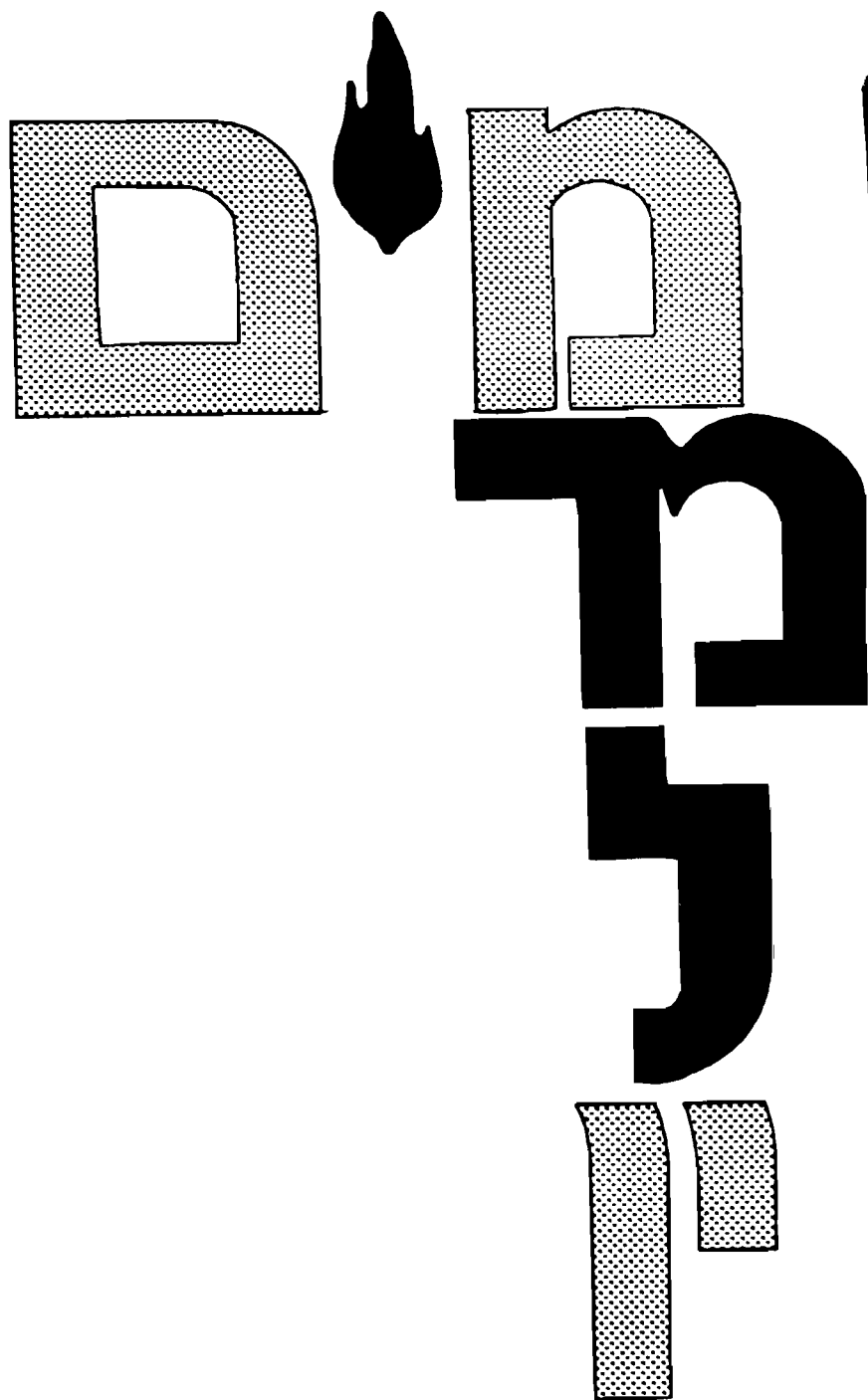
הגורל ההיסטורי של הישיבות הללו ידוע לכול. ישיבות ספרד, אשכנז וצרפת במאות ה-11-12 כתבו פרק מפואר ביותר בתולדות ההלכה היהודית ובתרבותו של עם ישראל בכלל. הישיבה המפוארת של בבל באותה עת, על אף גודלה וייחוסה, לא השאירה אחריה שום מורשה ספרותית.

הניסיון ההיסטורי הזה שנמשך כמאתיים שנה מעיד כאלף עדים עד כמה גדולה ברכתה של הפתיחות בחינוך, הן במובן האידיאי והן ביחסי מורים עם תלמידיהם, והדברים יפים לכל הזמנים והמקומות.

חגה של מכללת ליפשיץ עתה הוא חג כפול: מלאו לה 75 שנה והיא הוכרה על-ידי המועצה להשכלה גבוהה כזכאית להעניק תואר אקדמי לבוגריה. כל מי שזכה ללמוד במכללת ליפשיץ במרוצת הדורות יודע, כי הרוח ששררה בה כל השנים

ושוררת בה כיום היא רוח של פתיחות גדולה בכל המובנים. קשה לתאר יחסי קרבה הדוקים בין מורים לתלמידים יותר מן המצוי במכללה זו, ועל כך יעידו מאות הבוגרים היושבים כאן עמנו. זכיתי גם אני ללמוד בה, ומניסיוני האישי יכול אני להעיד על עצמתה של קרבה זו; מנהלי המוסד בעבר ובהווה ומורי המכללה נהגו בחיבה רכה עם תלמידיהם ועודדו אותם להתקדם וליצור. התחושה של כולם הייתה כי מדובר ב'בית מדרש' במשמעות המילולית של המילה. בית בו יושבים ודורשים בתורה ובחכמה באווירה של שיתוף ופתיחות. לא אפרזו אם אומר אף באווירה של אהבה וחיבה, תוך דאגה לא רק לצרכיו הרוחניים של הלומד, אלא גם לתחומים אחרים. ולא פלא הוא שפתיחות זו וחיבה זו מאפיינת את אלפי בוגריה של המכללה בעבודתם בשדה ההוראה. הם מיישמים את האווירה שספגו בה במשך שנות לימודיהם.

כיום חג זה נישא כולנו תפילה וברכה, כי גם עתה משהוכרה המכללה וניתנה לה הרשות להעניק תואר אקדמי לבוגריה, ימשיכו בע"ה מנהליה ומוריה לשמר את אותה רוח של קרבה ופתיחות שאפיינה אותה כל השנים, בד בבד עם לימודים ברמה אקדמית גבוהה.

”מים מדליו”

שנתון המכללה הדתית למורים
ע”ש רא”מ ליפשיץ, ירושלים

התשנ”ו

תודה לכל הכותבים אשר תרמו מפי עטם לשנתון.

תגובות ומאמרים נא לשלוח לכתובת:
מערכת מים מדליו, המכללה הדתית למורים
ע"ש רא"מ ליפשיץ, רח' הלל 17 ירושלים.

מים מדליו

ד"ר יונה בן ששון	עורך:
פרופ' אברהם גרוסמן	מערכת:
ד"ר יעקב הדני	
ד"ר אברהם זלקין	
מר מנחם לוין	
מר יהודה קופולוביץ	
ד"ר לובה חרל"פ	עורכת הלשון:
גב' בתיה שפט	מרכזת המערכת:
יוחנן לוטפי, טל' 02-6518288	הוצאה לאור:
גב' חנה הדני	עיצוב עטיפה:

כל הזכויות שמורות
ירושלים, התשנ"ו
ISSN 0792-9110

בסיוע המשרד לענייני דתות,
אגף ארגונים ומוסדות תורה,
המחלקה לשיבות

יוצא לאור על ידי המכללה הדתית למורים
ע"ש רא"מ ליפשיץ
ההמכון התורני לעידוד יזמות ויצירות מקוריות

תוכן העניינים

עם הביטאון

ברכת ראש הממשלה וברכת הרב אליהו לרגל יובל ה־75 למכללה
ברכות לחברי הסגל

א. יהדות

שיח חכמים

- הרב מרדכי אליהו שליט"א 17..... שילוב הקודש והחול
הרב ש' אבינר שליט"א 29..... אהבת ישראל

עיון ומחקר

נושא השנה - אחדות למרות מחלוקת

- ד"ר י' הדני - אחדות למרות מחלוקת -
למהות הנושא ולהגדרתו 53.....
פרופ' א' גרוסמן - פרי הבאושים של מלחמות אחים במקרא 57.....
פרופ' ז' פלק - סובלנות וריבוי אנפין 71.....
פרופ' י' ולק - על קהילת ברסלאו סמל האחדות 81.....
ר' ירחי - גורמי מחלוקת חברתית בחינוך האדם הדתי -
היבטים פסיכולוגיים ופילוסופיים 85.....

תלמוד והלכה

- הרב ע' סמואל - נחזיר את עטרת תורת ארץ ישראל ליושנה -
על הצורך בקביעת מערכת לימודים בתלמוד הירושלמי
והדגמה של עיון בקטע מן הירושלמי 109.....
פרופ' נ' רקובר - הקרכת היחיד למען הרבים במלחמה 121.....
ד"ר י' רוזנסון - תפילה מכוננת עם - העם ומעמדו בתפילת
הכהן הגדול ביום הכיפורים 127.....
הרב א' רוקח - תרומתו של פרופ' שרגא אברמסון ז"ל
ללימוד תורה שבעל-פה - דברים לזכרו 141.....

הגות יהודית

- ד"ר י' בן-ששון - מחשבת ההיסטוריה בהגותו של
בעל "חובות הלכות" 149.....
י' ברקאי - הצימוד "חסד ואמת" בספרות האגדה 163.....

אזכרי חינוך

ב. חינוך והוראה

179	פתיחות בחינוך וכרכותיה	חינוך	
	"דרך ה'" כמוקד לחינוך	פרופ' א' גרוסמן	✓
185	(עיון בבראשית יח, יז"ט)	ד"ר י' חמיאל	
	"בן שלוש עשרה למצוות" (אבות ה, כא) -	ד"ר י' זילברשטיין	
195	משמעויות חינוכיות	הרב י' ליפשיץ	
205	ייחוד ואיחוד בצומח ובאדם	ד' בן נאה	
	ר' חיים חזקיה מדיני - פוסק ומחנך ספרדי	ד"ר מ' דנינו	
209	בעידן של תמורות	הרב ר' לוביץ	✓
223	היחס לענישה ודרכי הענישה במקורותינו		
	עמדת היהדות בשאלת היחסים בין בני מין אחד		
233	וקווים מנחים ליישומה בחינוך		

255	הוראת סוגיית "יאוש שלא מדעת"	הוראה	
	השבת אבדה - היבטים משפטיים,	י' מלמד	
277	הלכתיים ומתודיים	הרב י' שמשי	
	המתודה ההיסטורית	ד"ר ש' בריאשר	
289	בהוראת נושאים ביהדות		

ג. עבודת בוגרים ומשתלמים

301	תדמיתו של המלך שאול	הרב י' לוי	✓
	על רקע מדיניותו הכלכלית		
	טבע האדם אצל רש"ר הירש -	י' ביטי	
307	עיון בפירושו על פסוקי הבריאה		

* * *

ד. המכללה ומכלולה

319	דיווח על כינוס היוכל	י' מאמו	
321	ברכות לקבלת ההכרה האקדמית		

עש